

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
ҒЫЛЫМ КОМИТЕТІ
М.О.ӘУЕЗОВ АТЫНДАҒЫ ӘДЕБИЕТ ЖӘНЕ ӨНЕР ИНСТИТУТЫ
МЕН РМК «ҒЫЛЫМ ОРДАСЫ» ОРТАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ
КІТАПХАНАСЫНДАҒЫ ҚОЛЖАЗБАЛАР

11-ТОМ

ОН БІРІНШІ КІТАП

ТАРИХИ АҢЫЗДАР

تاریحي اңызدار

Алматы
2017

ӘОЖ 378

КБЖ 82.3

К 17

*ҚР БҒМ Ғылым комитеті М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының
Ғылыми кеңесі шешімімен баспаға ұсынылған*

Кітап ҚР БҒМ ҒК гранттық қаржыландыруы аясында жүзеге асырылған ғылыми-зерттеу
жобасы нәтижелері бойынша дайындалды (мемтіркеу №0112PK02855)

Редакциялық алқа:

Алпысбаева Қ., Ананьева С., Әзібаева Б., Әлбеков Т., Әуесбаева П., Қалиева А., Қалижанов У.,
Қасқабасов С., Қонаев Д., Қорабай С., Қосанов С., Мұқанов А., Орда Г., Пірәлиева Г.,
Рақыш Ж., Сұлтан Е., Хамраев А., Шалғынбай Ж., Ісімакова А.

Жауапты редактор:

филология ғылымдарының кандидаты Әлбеков Т.

Пікір жазғандар:

*филология ғылымдарының докторы Хамраев А.,
филология ғылымдарының кандидаты Қорабай С.*

Жауапты шығарушы:

Мүрсәлімова Н.М.

Қазақ қолжазбаларының ғылыми сипаттамасы.

Қ 17 11-том. – Алматы: Әдебиет Әлемі, 2017. – 412 бет.

ISBN 978-601-7414-75-7

Топтаманың 11-томына 364 тарихи аңыздың (VI-XIX ғғ.) қолжазбалары қамтылып, кездескен жағдайда олардың нұсқалары мен версиялары қатар берілді. Тарихи аңыздардың халық арасында өте көп таралып, ел жадында мол сақталған баршаға мәлім. Ал біз көрсеткен саналым – тек еліміздің сирек қорларында сақталған қолжазба мәтіндердің ғана көрсеткіші.

Еңбек фольклортанушы, әдебиеттанушы ғалымдарға, жоғары оқу орындарындағы филология факультеттерінің студенттеріне, магистрлері мен PhD докторанттарына арналған.

ӘОЖ 378

КБЖ 82.3

ISBN 978-601-7414-75-7

© М.О. Әуезов атындағы
Әдебиет және өнер институты, 2017.
© «Әдебиет Әлемі» баспасы, көркемдеу, 2017.

Мысалы:

Ш. 1090/1 (ӘӨИ)

«Сипаттаманың» оң шекесіне алдымен қолжазбаның парағы (П.48), беті (Б.96), жол саны (Ж.39), астыңғы екінші қатарда қолжазба мен мәтіннің (ұзындығы, ені) көлемі мен өлшемінiң көрсеткіші (сантиметрмен) жазылады. Мысалы:

П.48; Б.96; Ж.39

27x19,7; 25x17

Осыдан кейін шығарманың атауы көрсетіледі. Мысалы:

Абылайдың алғаш көзге түсуі

Қолжазбада мәтіндердің атаулары қандай әріппен көрсетілсе, сипаттамада да сол қалпында жазылды. Қазақ қолжазбаларының үш түрлі әліпбидегі үлгілері кездеседі: арабша, латынша, қазіргі қолданыстағы кириллше.

«Сипаттаманың» екінші бөліміне катысты тараулар: «атауы», «авторы», «жыршысы», «көшірушісі», «тапсырушысы», «экспедициясы», «аннотациясы», «нұсқасы», «басқы, соңғы сөзі», «қолтаңбасы», қолжазбаның қай жылы, қай жерде жазылып алынғаны, қандай әріппен, сиямен жазылғаны, қолжазба беттерінің нөмірленуі, мәтіннің орналасуы, қалпына келтірілуі, ақауы, нұсқалары, библиографиясы т.б.

Жинақтың «Қосымшаларына» «Сипаттамаға» енген қолжазбалардың түпнұсқа үлгілері (иллюстрациясы), шығармалар көрсеткіші (араб, латын, кирилл әріптерінде), кісі аттарының көрсеткіші: авторларға, жыршы-жырауларға, жинаушыларға, тапсырушыларға, аудармашылар мен көшірушілерге байланысты (араб, латын, кирилл әріптерінде), шығармалардағы жер атаулары мен экспедициялар көрсеткіші.

Ғылыми орта мен қалың оқырманға ұсынылып отырған «Қазақ қолжазбаларының ғылыми сипаттамасының» 11-томын құрастыруға қатысқан авторлар және олар жазған сипаттамалардың реттік саны: **Әлбеков Тоқтар** – 1-30, **Алпысбаева Қарашаш** – 31-57, **Әуесбаева Пакизат** – 58-78, **Рақыш Жұмай** – 79-109, **Әкімова Тоғжан** – 110-124, **Салтақова Жанат** – 125-185, **Мүрсәлімова Насихат** – 186-226, **Елесбай Нұржұма** – 227-277, **Оралбек Алмас** – 278-354, **Пилтан Юсуф** – 355-359, **Сманова Елмира** – 360-364.

Кітапқа енген көрсеткіштерді дайындаған және компьютерге теріп, қажетті сөздерді араб, латын әліпбиіне түсірген – Мүрсәлімова Насихат.

Кітапқа енген ғылыми сипаттаманың саны – 364.

АСАНҚАЙҒЫ

Аталуы. Асанқайғы.

Жинаушысы. Өкпенев Ибрагим – фольклорлық мұраны ел аузынан жинаушы. Қарағанды облысы, Шет ауданынан. Өзге мәлімет кездеспеді.

Аннотациясы. Асанқайғының әкесі Сәбит деген кәсібі аңшы кісінің қара тұлпары, қара бүркіті, қара тазысы болады. Бір күні түс көріп, әйеліне бір жетінің ішінде өлетінін, ішінде алты айлық ұл бала бар екенін айтып, атын Асан қоюды, ержеткенде жүгенді, балақ бауды, қарғыны беруді тапсырады. Бұлғыр тауына барып «құрауласа», тұлпар, «бапаласа», бүркіт, «кәкаласа», тазы келетінін айтады.

Бала ер жеткеннен кейін шешесі аманатты тапсырады. Асан бір күндері аң аулап келе жатса, алдынан бір аң кашады. Анды соғып алып, қанжығасына байлап, бір төбенің үстіне шығып, етекте отырған бір ауылға келіпті. Бір қыз Асанды көріп адамның сұлтаны, аттың тұлпары, құстың сұңқары, иттің сырттаны, мылтықтың ақ берені, қылыштың наркескені, тұлкінің біршегі, жетеуінің бір жерге қосылғанына таңырқапты. Қыз Асанның көп ұзамай «Асан қайғы» атанатынын болжайды.

Нұсқасы. Мазмұны 1957 жылы Сарымсақов Мұхамбетқали, 1962 жылы Наурызбаев Әбілқасым жинаған нұсқалармен ұқсас.

Басқы сөзі (33-б.): Асанқайғының әкесі – Сәбит деген кісі.

Соңғы сөзі (35-б.): Асаннан Шашты Әзиз туады, Едігені Тоқтамыс өлтіреді.

Қағазы, әріп, сиясы. Сарғыш қағазға кирилл әрпінде машинкамен басылған.

Қашан, қайда жазылғаны. Қолжазбаны Өкпенев Ибрагим Қарағанды облысы, Шет ауданында жазып алған. Институт қорына 1959 жылы түскен.

Беттелуі. Араб цифрымен беттелген.

Мәтіннің орналасуы. Мәтін әр бетке орналастырылған.

Қалпына келтірілуі. Қолжазба ақ қағазбен тысталған.

Папқасы. Қ.131, 1-дәптер (ӘӨИ).

Библиографиясы. Бабалар сөзі: Жүзтомдық. – Т.85: Тарихи аңыздар /Томды құрастырып, баспаға дайындағандар: Әлбеков Т., Әкімова Т. (жауапты шығарушы). – Астана: Фолиант, 2012. – Б. 145-147.

Ш. 333 (ОҒК)

П.2; Б.2; Ж. 24
28,5x20; 25,5x17,5

اسان قايغى

(I-нұсқа)

Аталуы. Асан қайғы.

Жинаушысы. Құсниев Мұрат (1883-ө.ж.б.) – жыршы, халық ауыз әдебиетін жинаушы. Ол Батыс Қазақстан облысы, Қазталовка ауданында туылған. Бұрынғы ірі эпикалық «Салсал», «Зарқұм», «Көрұғлы», «Бозжігіт», «Шора», «Қамбар», «Ер Тарғын», «Қыз Жібек», «Исатай-Махамбет», «Шернияз» сынды жырларды жатқа айтушы. 1950-1956 жылдары оның жинап тапсырған материалдары ӘӨИ-дің 364, 365-бумасында сақтаулы.

Тапсырушысы. Құсниев Мұрат.

Аннотациясы. Асан қайғы Жәнібек кезінде өмір сүрген. Жәнібек Астарханды салдырып, той жасап үш жүздің баласын шақырады. Екінші, қарындасын күйеуге беріп той жасайды. Үшінші, құладынды үйретіп, қу алдырып той жасайды. Осы үш тойына да Асан қайғыны арнап шақырса да, бармайды. Ол «Халық шаруасын сөйлесем» деп шақырғанда ғана келеді. Жәнібек тойға келмеген себебін сұрайды. Асан үш тойының да жөнсіз екенін, сол себепті келмегенін, келешекте Астарханның орыстың қолына қарайтынын айтады.

Басқы сөзі (1-б.): حالىق اوزىندا عى اسان قايغى وسى جانيبىك كەزىندە بولدى**Соңғы сөзі (2-б.):** جانيبىك ولگىن سولق استارقان رەسپىگە قاراۋى كوپ كەشكىپەدى

Қағазы, әріп, сиясы. Мәтін көк сиямен араб әрпінде жинаушының қолымен үлкен дәптерге түсірілген.

Қолтанбасы. Қолжазбаны 1940 жылдары Мұрат Құсниев жинап, тапсырған.

Қашан, қайда жазылғаны. 1940 жылдары жазылған.**Беттелуі.** Араб цифрымен беттелген.**Мәтіннің орналасуы.** Мәтін әр бетке орналастырылған.

Қосымша белгілері. Дәптердің сыртына «Асан қайғының Жәнібек ханға қайтарған жауабы» деген тақырып жазылған. Қолжазбаның ертеректе беттелгені бойынша 21-22 бет болған.

Қалпына келтірілуі. Қолжазба ақ қағазбен тысталған.**Папкасы.** 333, 13-дәптер (ОҒК).

Библиографиясы. Бабалар сөзі: Жүзтомдық. – Т.85: Тарихи аңыздар /Томды құрастырып, баспаға дайындағандар: Әлбеков Т., Әкімова Т. (жауапты шығарушы). – Астана: Фолиант, 2012. – Б. 156.

Ш. 191(ӘӨИ)

П.3; Б.5; Ж. 26
25,5x17; 23x16,5

اسان قايغى

(II-нұсқа)

Аталуы. Асан қайғы.

Жинаушысы. Сарымсаков Мұхамбетқали (1878-1957) – ақын, ауыз әдебиеті үлгілерін жинаушы. Батыс Қазақстан облысы, Жанақала ауданы, Жиделіқұм деген жерде туған. Жасында Баязит деген молданың медресесінде алты жыл оқып, сонан соң ауылда бала оқытқан. Ол өлеңге отыз жасынан бастап әуестенсе керек. Ақынның көп өлеңдері жергілікті баспасөзде, «Пернедегі термелер» атты халық ақындарының шығармалары жинағында (Алматы, 1965) жарияланған.

Мұхаметқали Сарымсаковтың қолжазбаларындағы хикаяттар мен аңыздарды 1957 жылғы Батыс Қазақстан, Гурьев экспедициясының мүшесі Б.Адамбаев жинап, институт қорына тапсырған. ӘӨИ-дің ҚҚ-да 455, 566, 579-бумада өлеңдері, 190-192-бумада ол жинаған ауыз әдебиеті үлгілері сақтаулы.

Тапсырушысы. Институт қорына 1957 жылғы Батыс Қазақстан, Гурьев экспедициясының мүшесі Балтабай Адамбаев тапсырған. Ол туралы мәлімет 37-сипаттамада бар.

Аннотациясы. Асан қайғы жеті жасында жетім қалады. Ержеткен соң батыр болып, аң аулап жүргенде бір жақсы қыздың хабарын естиді. Соны көруге келе жатқанда, қыз анасына үйге төрт сырттан: адамның хаты құлағы, құстың хаты қияғы, иттің жез тырнағы, жылқының мастек тұяғы келетінін айтады. Асан қайғы сол үйге келіп, қызды ұнатып, басындағы шашын сипайды. Сонда қыз жерде жатқан тай терісі тулақты сипаған екен, Асан «болмас» деп қайтып кетеді.

Сонан үйіне келіп аң аулап, балық аулап жүреді екен. Бір күні оның

кармағына алтын сандық ілініп шығады. Сандық ішінде айдай сұлу қыз қыз болады. Асан сол қызды алады. Қызды сөйлете алмай, Мысыр шәріне апарды, бірақ қыз сөйлемей, үш рет күледі.

Елге келіп, қатыны сөйлемегеніне арланып, қылышпен шаппақ болғанда, қыз тұз алып жатқан адамдардың ақымақтығына, саудалаған адамның үш күндік ғұмыры қалғанын, пәнидің қызығына алданып, пенденің өлімнен хабарсыздығына, қатындар балаға таласқанда, баланың өз анасы жаны ашып қоя бергенін, Құдайдан қорықпай, адамнан ұялмай, өтірікпен мақсатына жетіп, жанжал қатынның баланы нақак тартып алғанына күлгенін айтады. Бала туғанша бетінен ұяты кетпесін деп сактанып сөйлемегенін, сертінен тайдырып, күнәлі еткенін, су сұлтанының қызы екенін, он үш жасынан түсінде көріп, ғашық болып қосылғанын, ішінде туарға үш ай қалған ер бала бар екенін, оны қырық күншілік шөлден, я қырық күншілік дарияның жағасынан табатынын айтып, қыз дарияға түседі де кетеді. Сонан Асан қайғырып, баласын іздеп, дүниенің төрт бұрышын желмаямен желдіртіп бармаған жері қалмайды.

Нұсқасы. Мазмұны 1957 жылы Сарымсақов Мұхамбетқали, 1959 жылы Өкпенев Ибрагим, 1962 жылы Наурызбаев Әбілқасым жинаған нұсқалармен ұқсас.

Басқы сөзі (10-б.): اسان قايغى دەگەن اتانك جەتى جاسىندا جەتەم قالعان بالا دەكن

Соңғы сөзі (14-б.): اسان اتانك قازدىك، بالانك قايغىستان باستاپ، بۇكىل دۇنيادا عى ماقۇلقسى، جەردى، سۇدى قايغىلاب كەتكەن، ونلك جايى سولاي ديدى

Қағазы, әріп, сиясы. Мәтін кара, көк сиямен араб әрпінде жинаушының қолымен үлкен дәптерге түсірілген.

Қашан, қайда жазылғаны. 1930 жылдары жазылған.

Беттелуі. Араб цифрымен беттелген.

Мәтіннің орналасуы. Мәтін әр бетке бір қатардан орналастырылған.

Қосымша белгілері. «Ескерту. Абат мергеннің сол бала екені, баска қатыннан болғаны маған белгісіз, оның хақында көрген тауарих жоқ болды» деген қосымша жазу бар.

Қалпына келтірілуі. Қолжазба ақ қағазбен тысталған.

Папкасы. Қ.191, 2-дәптер (ӘӨИ).

Библиографиясы. Бабалар сөзі: Жүзтомдық. – Т.85: Тарихи аңыздар /Томды құрастырып, баспаға дайындағандар: Өлбеков Т., Әкімова Т. (жауапты шығарушы). – Астана: Фолиант, 2012. – Б. 150-152.

Ш. 333 (OFK)

П.3; Б.6; Ж.17
33x21; 32x20

اسان قايغى

(III-нұсқа)

Аталуы. Асан қайғы.

Жинаушысы. Раев Зейнолла. Қолжазбада «мәтінді жинаған тұста жасы 63-те болған. Амангелді ауданы орталығында тұрған» деген мәлімет бар. Өзге мәлімет кездеспеді.

Айтушысы. Раев Зейнолла.

Аннотациясы. Асан қайғы жас күнінде аң аулауға шығады. Сахарада келе жатса, алдынан қашқан түлкіні қуалап, күн батуға жақындағанда соғып алады. Қанжығасына байлап келе жатса, алдында бір жалғыз киіз үй көрінеді. Киіз үйге келіп кім бар деп дауыстағанда, бір қыз шыға келіп Асан қайғыны көріп, ішегін үш рет тартады. Сонда әкесі ішегін неге тартқанын сұрағанда қыз адамның сырттаны, жылқының, аңның, ағаштың сырттаны келіп тұрғанын айтады. Асан қайғы қызды алмақшы болады. Қыз үшінші күні қайтып келсе, еріп кететін болып уәделеседі. Асан қайғы жүріп келе жатып, тағы бір уақытта бір киіз үйге келді. Үйге кіріп келсе, үйдің ішінде бір жалғыз қыз отыр екен, манағы қыздан да ажарлы. Қызды алатын болады, қыз «алты айға дейін сөйлемеймін, мені сөйлетпе, сөйлетсең мен саған жоқпын» деп шарт қояды.

Уәде бойынша Асан қайғы қызды үйіне алып келді. Бірнеше күн той өтеді. Қыз сөйлемеген соң Асан қайғы бал ашушыларды шақырып, бал аштырады. Балшы базарды аралатса, қыздың сөйлейтінін айтады. Қызды базардың шетіне шығарып келе жатқанда, қызға тіл бітеді: алты айға жасаған шарттың бұзылғанына ренжіген қыз кетіп қалады. Асан қайғы қызды таба алмай қайғыланды.

Басқы сөзі (1-б.): اسان قايغى جاس جىگىت كۇنىندە انك اولاوعا شىعادى

Соңғы сөзі (6-б.): اسان قايغىنىك «اسان قايغى» اتانك سىيىسى وسندان مكن

Қағазы, әріп, сиясы. Сары қағазды ұзынша жұқа дәптер етіп тігіп, кара қаламмен араб әрпінде жазылған.

Беттелуі. Араб цифрымен беттелген.

Мәтіннің орналасуы. Мәтін әр бетке бір қатардан орналастырылған.

Қосымша белгілері. Қолжазбаның шетіне 1947 жылы қойылған институт мөріне қарағанда инвентар нөмірі 744 болған.

Қалпына келтірілуі. Қолжазба ақ қағазбен тысталған.

Папкасы. Қ.333, 10-дәптер (ОФК).

Библиографиясы. Бабалар сөзі: Жүзтомдық. – Т.85: Тарихи аңыздар /Томды құрастырып, баспаға дайындағандар: Әлбеков Т., Әкімова Т. (жауапты шығарушы). – Астана: Фолиант, 2012. – Б. 155-156.

62

Ш. 333 (ОФК)

П.1; Б.1; Ж. 11
28x20,5; 11,5x16,5

АСАН ҚАЙҒЫ

Аталуы. Асан қайғы.

Жинаушысы. Бекарыстанов Зердебай. Ол туралы мәлімет 52-сипаттамада берілген.

М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты қолжазба қорындағы (370-бума, 18-дәп.) 1966 жылы 24 майда өзі жазған өмірбаяндық мәліметке қарағанда Шевченко қаласы Жетібай поселкесінде тұрған.

Айтушысы. Жалмағамбетов Құдайберген. Ол туралы мәлімет кездеспеді.

Аннотациясы. Асанқайғы желмаясын мініп жеті жыл жер кезіпті. Ол тыныш жақсы жер қарап жүргенде Маңғыстауға үш келіп, үш кетіпті. Бір келгенде екі баласымен келген екен. Асанқайғы. «Түбінде Маңғыстаудан жақсы жер жоқ екен», – деп ойлап, желмаяға мініп кетіп қалады. Сол кеткеннен Тесік тауға барып тесігінен өтеді де, өзі сол тесікті бітеп тастайды екен. Оның артынан Мөңке би т.б. қуып кетеді.

Басқы сөзі (1-б.). Асанқайғы жеті жыл желмая мініп жер кезіпті.

Соңғы сөзі (1-б.). Оның артынан Мөңке би т.б. соның жолын қуыпты.

Қағазы, әріп-сиясы. Мәтін машинкаға басылған.

Қашан, қайда жазылғаны. 1941 жылы жазылған.

Беттелуі. Еуропа цифрымен беттелген.

Қосымша белгісі. Бұрыштамада «1941 жылы жиналынған тізімнің 55-нөмірінен Бекарыстанов Зердебай» деген қосымша жазу бар.

Қалпына келтірілуі. Қолжазба ақ қағазбен тысталған.

86

Папкасы. Қ.333, 9-дәптер (ОФК).

Библиографиясы. Бабалар сөзі: Жүзтомдық. – Т.85: Тарихи аңыздар /Томды құрастырып, баспаға дайындағандар: Әлбеков Т., Әкімова Т. (жауапты шығарушы). – Астана: Фолиант, 2012. – Б. 166.

63

Ш. 1202 (ӘӨИ)

П.8; Б.15; Ж.10
20x15; 16x9

اسان قايغى تۋرالى

(I нұсқа)

Аталуы. Асан қайғы туралы.

Жинаушысы. Көпеев Мәшһүр Жүсіп. Ол туралы мәлімет 2-сипаттамада бар.

Тапсырушысы. Жүсіпов Қуандық. Ол туралы мәлімет кездеспеді.

Аннотациясы. Асан қайғы желмаясына мініп желдіртіп Сарыарқаны аралап жүріп Ертісті, Шыңғыс тауын, Семей тауларын көріп, Түндік өзеніне, Қызылтау деген жерге, Баянаул тауына, Ащы бойына келгенде, Бөкейбай деген төбені көргенде, Терісаққан мен Шу өзеніне, Қаратау, Шымкент пен Сайрамға, Сыр бойына келгенде сын айтқан екен.

Басқы сөзі (1-б.). اسان قايغى جلماياسىنا مينىپ جەلدیرتىپ ساریارقانى ارالاپ جۈرگەندەگى جەرگە ايئقان سىندارى

Соңғы сөзі (15-б.). قاراتاۋدى جايلاسا، سىردىڭ بويىن قىستاسا، قونىس بولۇعا سوندا دۇرىس
مكىن دەيتى

Қағазы, әріп, сиясы. Оқушы дәптеріне көк сиямен араб әрпінде жазылған. Ксерокөшірме.

Қолтаңбасы. Араб әрпінде жинаушының қолымен жазылған.

Беттелуі. Араб цифрымен беттелген.

Мәтіннің орналасуы. Мәтін әр бетке бір қатардан орналастырылған.

Қалпына келтірілуі. Қолжазба ақ қағазбен тысталған.

Папкасы. Қ.1202/1 (ӘӨИ).

Библиографиясы. Бабалар сөзі: Жүзтомдық. – Т.85: Тарихи аңыздар /Томды құрастырып, баспаға дайындағандар: Әлбеков Т., Әкімова Т. (жауапты шығарушы). – Астана: Фолиант, 2012. – Б. 164.

87

Ш. 910/5 (ӘӨИ)

П.3; Б.3; Ж. 41
29,5x19; 26x14,5

АСАН ҚАЙҒЫ ТУРАЛЫ

(II-нұсқа)

Аталуы. Асан қайғы туралы.**Жинаушысы.** Ләззат Басирова – 1984-1987 жылдары Батыс Қазақстан пединституты филология факультетінде студент болған.**Айтушысы.** Төлеу. Ол 1980 жылдары бұрынғы Ақтөбе облысы Байғанин ауданы Алтай совхозында тұрған.**Аннотациясы.** Өз Жәнібек хан орысқа Астрахан қаласын салдырыпты. Орыс қаланы салғаны үшін ақысына жер сұрайды. Ол жердің көлемі бір өгіздің терісін таспадай қылып тілгенмен бірдей екен. Осы қаланың салыну құрметіне өз Жәнібек хан үлкен той, тағы бірде құсбегімді білдіремін деп той жасайды. Асан қайғы бұл екі тойға тағы да келмейді. Үшінші рет бала сүндеті деп жасаған тойға ғана Асан қайғы келіп, Өз Жәнібекке күндердің күнінде қаласын орыс жайлайтынын, құсбегілігі де қалатынын, осы тойға Пайғамбар сүндетіне құтты болсын айтуға келгенін айтады.

Асан қайғы үйіне барып жатып алады. Хан хандығын құрып отыра береді. Күндердің күнінде Асан қайғы «Жәнібек өлді, оны өлтірген есік алдындағы құлы» дегенді естиді. Жәнібек хан өлгесін иесіз қалған қаланы иемдену үшін орыс пен қазақ дауласады, дау орыстың пайдасына шешіледі.

Осыдан кейін Асан қайғы қазақтың тұрмысына қолайлы жер іздеп Шу бойына барып, «жері шулайтын жер екен» деп, терістікке Еділ, Жайыққа кетіп, «қысы қатты болатын жер екен» деп, Хорезм, Бесқала жақтағы Айбүгір деген тауға: «Келгенге тоймайтын, кеткенге ортаймайтын, қазғаны арық, көрмесің жарық. Күндердің күнінде атарсын атпа, боларсын қатпа. Жері қамыс қатпа, бал өретін жер екен» деп, оны да ұнатпайды. Маңғыстауға келіп, оны «Маңғыстау емес, Мыңқыстау екен. Мыңсаулық қоздайтын жер екен, жері тар екен» деп бағалайды. Осылай әр жерді аралай жүріп Майлықоңыр деген жер Асан қайғыға қатты ұнайды. Содан бері Майлықоңыр қазақтың қоныстанатын жеріне айналыпты.

Басқы сөзі (42-б.): Өз Жәнібек хан Астрахан қаласын орысқа салдырыпты.

Сонғы сөзі (44-б.): Содан бері Майлықоңыр қазақтың қоныстанатын жеріне айналыпты.

Қағазы, әріп, сиясы. Ұзынша жұқа дәптерге машинкамен жазылған. Беттелуі. Еуропа цифрымен беттелген.**Мәтіннің орналасуы.** Мәтін әр бетке бір қатардан орналастырылған.**Қалпына келтірілуі.** Қолжазба ақ қағазбен тысталған.**Папкасы.** Қ.910/5 (ӘӨИ).**Библиографиясы.** Бабалар сөзі: Жүзтомдық. – Т.85: Тарихи аңыздар /Томды құрастырып, баспаға дайындағандар: Әлбеков Т., Әкімова Т. (жауапты шығарушы). – Астана: Фолиант, 2012. – Б. 157-159.

Ш. 926 (ӘӨИ)

П.1; Б.1; Ж. 22
29x20,5; 13x17

اسان قايغى

(III-нұсқа)

Аталуы. Асан қайғы.**Жинаушысы.** Ж.Әбдірахманова. Сол кездегі Қарағанды Мемлекеттік университеті филология факультетінің студенті.**Айтушысы.** Тырапбеков Сейталы – 1904 жылы бұрынғы Талдықорған облысы Киров ауданы Бесқайнар ауылында туған.**Аннотациясы.** Асан қайғы «Елге жайлы қыс болмайтын, ойы түндік Қикора деген жерге барайық», – дейді. Бұл мекен Қытай жерінде көрінеді. Сол жерде болатын тойға ел бармақ болады. «Барған жұрт бір-бірден тас алып барып асуда тастаңдар да, қайтарда елге әкеліп тастаңдар!» – депті. Сол әкелген тастар Жаркенттің қасындағы Үйгентас деген жер көрінеді. «Бұл жерде тұруға болмайды, екі үй бір үйге телі болады екен. Үй бас сайын келі болады екен, сондықтан бұл жерден онша ел молшылықта бола қоймайды, ал Қикораға барсақ, қысы жұмсақ, жағдайлы, малға да жайлы, аяғың толады, ішкенің айран-шалап болады. Мал ұстап жан бағамыз», – деген екен.**Басқы сөзі (1-б.):** «بۇل اۇلدان كەتتپ، قس بولمايتن، وبى تۇڭنىك قيقورا دەگەن جەرگە بارايىق. ەلگە جايلى» دەيدى سونىمان قيقوراغا كوشكەن ەل ارىماي-تالماي، جاقسى ءومىر ءسۇرىيتى.**Сонғы сөзі (1-б.):** «بۇل اۇلدان كەتتپ، قس بولمايتن، وبى تۇڭنىك قيقورا دەگەن جەرگە بارايىق. ەلگە جايلى» دەيدى سونىمان قيقوراغا كوشكەن ەل ارىماي-تالماي، جاقسى ءومىر ءسۇرىيتى.

Қағазы, әріп, сиясы. Ақ қағазды ұзынша жұқа дәптер етіп тігіп, көк сиямен араб әрпінде жазылған.

Беттелуі. Араб цифрымен беттелген.

Қалпына келтірілуі. Қолжазба ақ қағазбен тысталған.

Папқасы. Қ.926, 1-дәптер (ӘӨИ).

Библиографиясы. Бабалар сөзі: Жүзтомдық. – Т.85: Тарихи аңыздар /Томды құрастырып, баспаға дайындағандар: Әлбеков Т., Әкімова Т. (жауапты шығарушы). – Астана: Фолиант, 2012. – Б. 165-166.

66

Ш. 910 (ӘӨИ)

П.8; Б.15; Ж. 10
20x15; 16x9

اسان قايغى تۇرالى

(IV нұсқа)

Аталуы. Асан қайғы туралы.

Жинаушысы. Басирова Ләззат. Ол туралы мәлімет 64-сипаттамада берілген.

Аннотациясы. Асан қайғы мен баласы Абат ауылдан жүз қадамдай қашықтап кеткенде әкесі артынан атын атап айқайласа, Абат түсінгенін айтады. Жолдастары Абаттан әкесінің не дегенін, әкесінен барып сұраса да, солай деген сөз болып шығады. Абаттың өзі де әкесінен кем емес, тапқыр, ойшыл екені аңғарылады. Асан қайғыдан жұрт: «дүниедегі мырза, қорықпайтын, қызғанбайтын кім» деп сұрапты. Сонда Асанқайғы «Абат» деп жауап берген екен. Абат мырза болғаны тірлікте бай болып, мал жинамай, халық қатарында күн көруге болады деп ойлайтынын; қырық шақты атты жүріп келе жатқанда көк бұта арасынан тап бола кеткен бір қоянды қоралап тұра қалғанын, қоян найзасын оңтайланып тұрған жігіттердің біреуінің үстінен ата жөнелгенін, ажал келмесе, жасанған жаудан да қорқуға болмайтынын айтқан екен.

Басқы сөзі (1-б.): اسان قايغى من بالاسى ابات اولدان ءجوز قدامداي قاشقناپ كىتكىندە
اكسى ارتقان ايقايلاپ

Соңғы сөзі (15-б.): سوندىقتان من بىتىرلىقى سودان باستىم ، - دەگەن ەكەن

Экспедициясы. Тілеужанов Мәтжанның Батыс Қазақстан өлкесіндегі ауыз әдебиет үлгілерін жинаған материалдары.

90

Қағазы, әріп, сиясы. Ақ қағазды ұзынша жұқа дәптер етіп тігіп, көк сиямен араб әрпінде жазылған.

Беттелуі. Араб цифрымен беттелген.

Қосымша белгілері. Абаттың Қызылорда облысының Арал ауданына қарасты «Жақсы қылыш» деген жерде көл басында қабірі бар делінеді. Ол ерте кезде сол көлге ат суарып тұрғанда жайын жұтып, содан өлген, сондықтан көл басына қойылған екен дерек бар. Ал өзі өте ірі кісі болса керек. «Қабірінің ұзындығы 4-5 метрдей болады» деген сөздер бар.

Қалпына келтірілуі. Қолжазба ақ қағазбен тысталған.

Папқасы. Қ.910 (ӘӨИ).

Библиографиясы. Бабалар сөзі: Жүзтомдық. – Т.85: Тарихи аңыздар /Томды құрастырып, баспаға дайындағандар: Әлбеков Т., Әкімова Т. (жауапты шығарушы). – Астана: Фолиант, 2012. – Б. 174-175.

67

Ш. 242 (ӘӨИ)

П.2; Б.4; Ж. 29
20,5x16,5; 18,5x14,5

استقايغى تۇرالى انگز

Аталуы. Асанқайғы туралы аңыз.

Жинаушысы. Наурызбаев Әбілқасым (1892-1972) – ақын, ауыз әдебиеті мұраларын жинаушы. Қарағанды облысы, Жезқазған ауданы, Білеуті ауылында дүниеге келген. 1956 жылы зейнеткерлікке шыққаннан кейін көп уақытын әдеби мұраларды жинауға арнап, 1963 жылы Институт қорына көптеген шешендік сөздер мен аңыз, жыр нұсқаларын жинап, тапсырған (242, 526, 1002-бума). Қарағанды ақындарының айтысы жинақталған 253-бумада 1943 жылғы Наурызбаев Әбілқасым мен Қожахметов Сәрсенбайдың айтысы сақталған.

Тапсырушысы. Наурызбаев Әбілқасым жинап, 1963 жылы Институт қорына тапсырған.

Аннотациясы. Ертеде бір ханның тоғызыншы әйелі бала туып, атын Асан қойыпты. Хан ауырып өлер халге таянғанда уәзірлерін жинап, Асанға қамқорлық етуді бас уәзіріне тапсырады. Ала биенің биылғы құлынын, сары ала тазының биылғы күшігін, пәлен жерде бір бәйтеректің басына ұялайтын бүркіттің биылғы балапанын алып, асырап өсіріп, осы үшеуін ержеткенде Асанға тапсыруды бұйырады. Уәзірлер айтқанын орындап, ержеткен соң Асанды таққа мінгізіп, аманат үш затты тапсырыпты.

91

Асан бір күні уәзірлерімен аңға шығып, бір киікті қуып, елден жырақ кетеді. Әбден шаршаған бала бірнеше күн өткен соң бір елге кездеседі. Бір үйден сусын сұрап тұрған Асанды мұсылман пері елі патшасының қызы ұнатып, мақұл көрсе тұрмысқа шығатынын айтады. Әкесі бірнеше күн ойын-сауық өткізіп, қызын Асанға неке киып қосады.

Еліне келген соң Асанның әйелі мылқау, құлағы естімей қалады. Тәуіп, бақсы-балгерлер жаза алмайды. Бір күні Асан әйелін ертіп базарды аралап жүргенде мылқау келіншегі езу тартады.

Асан әйелі езу тарту себебін айтпаса, өлімге бұйырмақшы болады. Сонда қыз перінің заңында қыз өз ықтиярымен адамзатқа тисе, қырық күнге дейін сөйлемейтінін, егер сөйлесе, бақытсыздыққа ұшырайтынын, бір күннен соң өзі де сөйлейтінін, ал достығын дөріптеп тұрған екі ер, екі әйел төртеуі бір-бірінің көзіне шөп салып жүргендері әшкереленіп, жақында бірін-бірі өлтіретінін, ал етік сауда қылып тұрған жігіттің он күндік өмірі қалғанын сезіп езу тартқанын айтады да, жасырып жүрген ұшатын атына мініп «қош» деп ұшады да кетеді.

Асан мал-мүлкін, тәж-тақытын, ел-жұртын тастап, бір желмаяға мініп, әйелін іздеп дүниені кезуге шығады.

Нұсқасы. Мазмұны 1957 жылы Сарымсақов Мұхамбетқали, 1959 жылы Өкпенев Ибрагим жинаған нұсқалармен ұқсас болып келеді.

Басқы сөзі (11-б.): مرتعدہ مېر حاتننگ قازتايغاشا بالاسى بولماعان سونڭ بالا ءۇشمن تو عنز
ايمل النبيتى

Соңғы сөзі (14-б.): جانه اسانعا «قېيى» دەگەن ات وسدان كىمىن پايدا بولنېتى دىدى المڭز

Қағазы, әріп, сиясы. Мәтін жол көз оқушы дәптеріне көк сиямен араб әрпінде жазылған.

Қашан, қайда жазылғаны. Мәтін 1963 жылы хатқа түскен.

Қосымша белгілері. Қолжазбаны Ә.Наурызбаев Қаз ССР Ғылым академиясына жібергені, оны қолжазба бөлімінің қызметкері Б.Ысқақов қабылдап алғаны туралы мәлімет бар.

Беттелуі. Араб цифрымен беттелген.

Қалпына келтірілуі. Су тиіп бояуы ағып кеткен тұстары бар. Қолжазба ақ қағазбен тысталған.

Папкасы. Қ.242, 3-дәптер (ӘӨИ).

Библиографиясы. Бабалар сөзі: Жүзтомдық. – Т.85: Тарихи аңыздар /Томды құрастырып, баспаға дайындағандар: Әлбеков Т., Әкімова Т. (жауапты шығарушы). – Астана: Фолиант, 2012. – Б. 165-166.

استقايى بالاسى اباىت ءسوزى

Аталуы. Асан қайғы баласы Әбет сөзі.

Жинаушысы. Мадияр Ермағанбетұлы. Ол туралы мәлімет кездеспеді.

Айтушысы. Қыпшақбайұлы Сқақбек. Ол туралы мәлімет кездеспеді.

Аннотациясы. Бір күні Асан қайғыны өз Жәнібек қонаққа шақырыпты.

Қонақасы үстінде өз Жәнібек Асанқайғыдан: «Уа, қария, тамақтан құр қалғанда өкпелемейтін, өз әйелін басқа біреуден қызғанбайтын, қаптап келе жатқан қалың жаудан қорықпай қарсы тұратын адам бола ма?» – дегенде, Асан: «Ол біздің Әбетжан», – деп жауап беріпті. Сонда өз Жәнібек: «Мына кісі өз баласынан басқаны айтпады ғой» деп ойлапты. Өз Жәнібекпен жауаптасқанда Асан қайғының жетпіс бес жастан асқан кезі екен.

Асан айтқан үш сөз хан көңілінде қалып жүргенде, бір күні бір бай той жасапты. Тойға Әбет те келеді. Хан Әбетке арнап үй беріп, қол жуғызғанымен, оған табақ тартқызбайды. Ел тамағын жеп болғанда дастарқанды жиып әкетеді. Әбет ет жеген адамдай риза болып, күліп-ойнап аттанады.

Тағы бірде ханның айтуымен бір жігіт Әбеттің әйелімен қойындасып, құшақтасып жатқанда, Әбет те келіп қалады. Әбет шам жағып, төсекке жатайын деп келсе, төсегінде бір жігіт қатынын құшақтап жатқанын көреді. Ол қатынының мойнының астында жатқан жігіт қолын қатынының үстіне салып, жігіттің мойнының үстіндегі қатын қолын жігіттің мойнының астына салып құшақтатады. Өзі төр алдына киімін айқара салып, жата кетеді.

Бір күні хан Әбеттің жолаушы жүрмек екенін естіп, алдынан жүз кісіні жау қылып жібереді. Әбет жауын тосып тұрады. Келгендер өз ауылының кісісі екенін танып, сәлемдеседі.

Хан Әбетті тағы да бір қонаққа шақырғанда, Әбет бала жігіт шағында бастан өткізген әңгімесін айтып береді.

Басқы сөзі (1-б.): مېر كۆتى اسان قايىنى ااز جاتنېمك قوناققا شاقىرىپتى.

Соңғы сөзі (1-б.): اباىت، سەنى سىننېن دەپ دەيم، – دەپتى.

Қағазы, әріп, сиясы. Мәтін кара сиямен араб әрпінде жазылған.

Қашан, қайда жазылғаны. 1939 жылы жазылған.

Беттелуі. Араб цифрымен беттелген.

Папкасы. Қ.333, 9-дәптер (ОҒК).

Библиографиясы. Бабалар сөзі: Жүзтомдық. – Т.85: Тарихи аңыздар /Томды құрастырып, баспаға дайындағандар: Әлбеков Т., Әкімова Т. (жауапты шығарушы). – Астана: Фолиант, 2012. – Б. 171-174.

69

Ш. 464 (ӘӨИ)

П. 2; Ж. 32
32,5x19,5; 28,5x17,5

اسان قايغى جانە امەت باتىر

Аталуы. Асан қайғы және Әмет батыр.

Тапсырушысы. Тілеужанов Мәтжан (1927-1995) – фольклортанушы ғалым, әдебиет зерттеушісі, филология ғылымдарының докторы, профессор. Жоқтау, қоштасу, жұбату, бата жанрларына арналған «Дала мұңы» еңбегі, «Сырым Датұлы туралы» зерттеу еңбегі, «Астарлы әзіл», «Ел әдебиеті», «Халық тағылымы» атты монографиялық еңбектері, «XX ғасырдағы қазақ әдебиетіндегі сатиралық шығармалардың көркемдік иірімдері», «Махамбет Өтемісов творчествосы туралы қосымша материалдар», «Сырым Датов және оның шешендік сөздері», «Қазақтың халық педагогикасының кейбір мәселелері», «Термелер» деген еңбектері бар. 1992 жылы тұңғыш рет «Этнопедагогика және фольклор» кабинетін ашып, ел ішіндегі колөнер туындылары мен латын әрпінде жазылған шығармаларды жинады. Ол Батыс Қазақстан аумағынан ауыз әдебиеті нұсқаларын ұзақ жылдар бойы жинап, Әдебиет және өнер институтының қолжазба қорына тапсырған.

Аннотациясы. Өз Жәнібек хан өзінің Айсыл есімді қартын шақырып алып: «Менің бәлен уақытта аттанатын жауым бар, соған бір тұлпар ат тауып кел» деп жұмсапты. Айсыл еш жерден таппай бір көк шолақ биені әкеліп көрсетіпті. Хан мәнісін сұрағанда: «Мұның ішінде қара төбел құлын бар, өскенде тұлпар болады» депті. Хан биенің екі көзін ойып алып, Айсылдың өзіне қайтарып беріпті. Сол биенен шынымен де қара төбел құлын туып, бір жыл қараңғыда асырап, күтеді. Баласы Әметке, хан аңға шыға ма екен, хан қаршығасын жібергенде, қара төбел құстың артынан қуып жетпес пе екен?» деп Әметке міндіріп жіберіпті. Хан дауылпазын соқтырып, құс ұшқанда қаршығасын жіберіпті. Қаршаға шүйілгенше,

94

Әмет ұшқан құсты көтерілмей жатып, құйрығынан ұстап жүре беріпті. Хан мән-жайды біледі. Аттанатын жорығы таяп, жолда өзінің бұқасын баққан құлы Боғалы байдың үйіне қонып: «Осы жаудан аман оралсам, саған қарындасым Ханбикені беремін» депті. Хан соғыстан жеңіліп қашқанда, артынан екі жаудың адамы жетіп, найза салмақшы болғанда, Әмет келіп құтқарып алып кетіпті. Сонда Хан: «Саған, қарындасым Ханбикені беремін» депті. Бірақ хан уәдесінде тұрмай, өзінің құлы Боғалы байға Ханбикені ұзатпақшы болады. Әмет түнде келіп, некесін қидырып, қызды алып қашады. Ертесі бұлардың артынан Алшынның батыры Алау қуып жетеді де, екі жасқа батасын беріп, өзінің бармағын атқызып, кері оралады. Артынан жеткен әскерге: «Садақ тартарымды түсіріп кетті» деп бармағын көрсетеді де, кері қайтады.

Басқы сөзі (15-б.): ونكمن ءاز جانيبك حان وزينك سنشى ايسل مسمدى قارتىن جۇمساپتى

Соңғы сөзі (17-б.): امەت امان حسان قىزدى النىپ قۇتلىپتى

Қағазы, сиясы, әрпі. Мәтін көк сиямен араб әрпінде жинаушылардың қолымен үлкен дәптерге түсірілген.

Қашан, қайда жазылған. 1954 жылы М.Тілеужанов қорға тапсырған. **Мәтіннің орналасуы.** Әр бетке бір қатардан орналасқан.

Ақауы. Қолжазба ескірген, ішіндегі парактары түптеуінен ажырап кеткен.

Қалпына келтірілуі. Қолжазба ақ қағазбен тыстылған.

Қосымша белгілері. Мәтіннің соңын ала қызыл сиямен «Қайталау» деген сөз жазылған.

Папкасы. Қ. 464/4 (ӘӨИ).

Библиографиясы. Бабалар сөзі: Жүзтомдық. – Т.85: Тарихи аңыздар /Томды құрастырып, баспаға дайындағандар: Әлбеков Т., Әкімова Т. (жауапты шығарушы). – Астана: Фолиант, 2012. – Б. 182-187.

70

Ш. 1006 (ӘӨИ)

П.8; Б.15; Ж. 10
20x15; 16x9

استقايغى مان ءاز جانيبك

Аталуы. Асанқайғы мен Өз Жәнібек.

Жинаушысы. Адамбаев Балтабай. Ол туралы мәлімет 37-сипаттамада бар.

95

Аннотациясы. Асанқайғы қойға қошқар қоймай, жылқыға айғыр салмай, бура шөгермей, сиырды бұқасыз сақтап, малды үш жылға дейін ту қылып ауған екен. Сол ауып бара жатқан бетінде ноғайлының ханы Өз Жәнібекке кез болыпты. Бұрын үш тойына шақырғанда Асанқайғы бармаған екен. Ауып бара жатып кез болған соң Өз Жәнібекке айтыпты: «Бұрын бір хан болыпты. Ханның қасында бір қараша кедей үй қонсысы болған екен. Ханның малының сүмесінен қозы қарын майы мен бір қап құрт алған екен. Күзді күні ел тауға қонар мезгілде қараша хандікінен айырылып кететін, болған соң ханымды шақырып, құрт пен майдан дәм таттырмақ болады. Ханымды үйіне шақырса, келе қоймапты. Қараша да ханымды күтіп, көп уақыт көшпей отырып қалыпты. Күндердің күнінде ханым далаға шығып, қазыханаға барып қайтып келе жатса, ханның кісі алатын бурасы ханымды қуыпты. Ханым сасқанынан қараша үйге қойып кетіпті».

Қарақалпақ қызы Қарашаш сұлуды алғанда, Жайық бойынан дауыл өтпесе, жан өтпейтін үй салдырғанда, құладыңға қу ілдірдім деп үш той жасағанын құптамаған Асанқайғының сөзіне басын шұлғығаннан басқа хан дәнеме айта алмапты.

Басқы сөзі (1-б.): استاقايى قويغا قوشقار قويماي، جيلقعا ايغر سالماي، بۇرا شوگىر مەي، سبىردى بۇقاسىز ساقتاپ، مالدى ەۋش جىلغا دەيىن تۇر قىلىپ اۋعان دەمىن

Соңғы сөзі (15-б.): سول جولى ەكەۋى دوس بولىپ، جالعىز جەتم جاتالىنى سۇراپ الىپ قالىپتى

Қағазы, әріп, сиясы. Ақ қағазды ұзынша жұқа дәптер етіп тігіліп, көк сиямен араб әрпінде жазылған.

Қосымша белгілері. Қолжазбаны қабылдап алған Балтабай Адамбаев: «1981 23/01. Мұқият оқып шықтым, көпшілігі соны, жарамды нұсқалар, ара-тұра бұрын жарияланған белгілі нұсқалар да кездеседі» деген ескертпе жазған.

Беттелуі. Араб цифрымен беттелген.

Папкасы. 1006, 1-дәптер, (ӘӨИ).

Библиографиясы. Бабалар сөзі: Жүзтомдық. – Т.85: Тарихи аңыздар /Томды құрастырып, баспаға дайындағандар: Әлбеков Т., Әкімова Т. (жауапты шығарушы). – Астана: Фолиант, 2012. – Б. 160-162.

Ш. 333 (OFK)

П.2; Б.2; Ж. 19
21x16; 19x15

[اسان قايىعى مەن ورماتىبەت خان]

Аталуы. [Асан қайғы мен Орманбет хан].

Жинаушысы. Сабыржан Шәкіржанов. Мәтінді 1923 жылы Сабыржан Шәкіржанов хатқа түсірген.

Аннотациясы. Оқиға сюжетіндегі Орманбет хан басқа аңыздарда Өз Жәнібек бейнесінде беріледі.

Орманбет хан қарадан Қарагөз деген қыз алып, құладынды қайырып, аққу ілдіргенге және Қазан қаласына тас мешіт салып той жасағанда Асан қайғы келмеген екен. Сонда хан Асан қайғыға ашуланып, жасауыл жіберіп шақырып алып пеніпін айтыпты

Басқы сөзі (10-б.): ورماتىبەت خان قارادان قاراگوز دەگەن قىز الىپ، اسان قايىعى تويغا شاقىرغان دەمىن

Соңғы сөзі (11-б.): ونىڭ نەماتىمىنە قۇانىش قىلىپ كەلدىڭ، — دەگەن دەمىن

Қағазы, әріп, сиясы. Тор көзді оқушы дәптеріне көк сиямен араб әрпінде жазылған.

Қашан, қайда жазылғаны. 1923 жылы Алматы облысында хатқа түскен. Беттелуі. Араб цифрымен беттелген.

Қосымша белгілері. «Бұл материалдар Алматы облысынан жиналған, 1923 жыл. Сабыржан Шәкіржан» деп жазылған. Сол қолжазбадан оқушы дәптеріне кейін көшірілген болуы керек.

Қалпына келтірілуі. Қолжазба ақ қағазбен тысталған.

Папкасы. Қ.333, 15-дәптер (OFK).

Библиографиясы. Бабалар сөзі: Жүзтомдық. – Т.85: Тарихи аңыздар /Томды құрастырып, баспаға дайындағандар: Әлбеков Т., Әкімова Т. (жауапты шығарушы). – Астана: Фолиант, 2012. – Б. 159-160.

Ш. 333 (OFK)

П.8; Б.15; Ж.10
20x15; 16x9

[اسان قايىعىنىڭ بالاسى ابات تۇرانى]

Аталуы. Асан қайғының баласы Абат туралы.

اسانقايغىنىڭ ۇلى ابات پەن قىز

Аталуы. Асанқайғының ұлы Абат пен қыз.

Жинаушысы. Диканбаев жинаған (есімі көрсетілмеген). Ол туралы мәлімет кездеспеді.

Аннотациясы. Асанқайғының Абат деген жалғыз баласы болыпты. Өз Жәнібек ханның баласымен құрдас екен. Ханның баласы хан өлген соң орнына хан болыпты. Хан өзі қол бастап Абат және басқаларымен ел шабуға аттанады. Бұлардың олжасына бір бойжеткен сұлу қыз түседі. Хан қызға үш күнге дейін өзіне күйеу тандауға рұқсат береді. Қыздың көзі шеткі қостың алдында бақыр асып отырған адамға түседі. Хан бақыршыны шақырып алып қараса, Асан қайғының баласы Абат екен. Хан Абатқа қызды қосады.

Асанқайғы елді Жиделібайсыңға апармақшы болғанда, Абат көшуді құптамайды, келіні атасының көңілін қимай, қоса көшеді. Көш Балқашқа барып қонғанда Асанқайғы келінін кері қайтарады.

Басқы сөзі (1-б.): اسان قايغىنىڭ ايات دىگەن جالعن بالاسى بولپتى

Соңғы сөзі (4-б.): — شرا عم، ولاي بولسا، وز جولداریگدی وزىڭ تاؤپ ال! — دەپ كەلىنىن قايتارىپ جىبەرىپتى

Қағазы, әріп, сиясы. Мәтін қара сиямен араб әрпінде хатқа түсірілген.

Беттелуі. Араб цифрымен беттелген.

Қосымша белгілері. Асанқайғы әңгімесі деген қосымша атау қойылған.

Қалпына келтірілуі. Қолжазба ақ қағазбен тысталған.

Папкасы. Қ.333, 5-дәптер (ОҒК).

Библиографиясы. Бабалар сөзі: Жүзтомдық. – Т.85: Тарихи аңыздар /Томды құрастырып, баспаға дайындағандар: Әлбеков Т., Әкімова Т. (жауапты шығарушы). – Астана: Фолиант, 2012. – Б. 167-170.

[اسانقايغىنىڭ ۇلى ابات]

Аталуы. [Асанқайғының ұлы Абат].

Жинаушысы. Құсниев Мұрат. Ол туралы мәлімет 59-сипаттамада бар.

Аннотациясы. Ноғайлы Асан қайғының заманында Асан қайғыдан бір қыз: «Ер адам төртке шейін әйел алады, бір әйелдің төрт еркекке тиюге болмайды?» – депті. Сонда Асан қайғы жауаптан тоқталып: «Ертең осы уақытта қайта келші, бұған жауап берсе Абат берер, – дейді. Асан қайғы жалғыз баласы Абатқа қыздың сауалына жауап бере алмағанын айтады.

Ертеңінде қыздан бұрын төрт түрлі сиырды әзірлетіп қойып, қыз келген соң төрт сиырды бір шелекке саудырып болып, Абат қыздан араласып, қосылып кеткен сүттің қай сиырдікі екенін, төрт айырып беруін өтінеді. Қыз тосылып қалады. Абат осылайша бір әйелдің төрт еркекке тиюіне болмайтынын дәлелдепті.

Басқы сөзі (1-б.): نو عابلى اسان قايغىنىڭ زامانىدا اسان قايغىدان بىر قىز كەلىپ سۇال سۇراپتى

Соңғы сөзі (1-б.): ايات ءارى مەرگەن، ءارى باتىر، ءارى اقلدى، ءىبلىمدى بولعان دەيدى:

Қағазы, әріп, сиясы. Мәтін көк сиямен араб әрпінде жинаушының қолымен үлкен дәптерге жазылған.

Қашан, қайда жазылғаны. Қолжазбаны 1950-1956 жылдары Мұрат Құсниев хатқа түсіріп, қорға тапсырған.

Беттелуі. Араб цифрымен беттелген.

Қалпына келтірілуі. Қолжазба ақ қағазбен тысталған.

Папкасы. 364, 2-дәптер (ӘӨИ).

Библиографиясы. Бабалар сөзі: Жүзтомдық. – Т.85: Тарихи аңыздар /Томды құрастырып, баспаға дайындағандар: Әлбеков Т., Әкімова Т. (жауапты шығарушы). – Астана: Фолиант, 2012. – Б. 166.

Ш. 333 (ОҒК)

П.8; Б.15; Ж. 10
20x15; 16x9

اسانقايىنىڭ خان اتالۇى

Аталуы. Асанқайғының хан аталуы.

Жинаушысы. Мадияр Ермағанбетұлы. Ол туралы мәлімет кездеспеді.

Айтушысы. Қыпшақбайұлы Сқақбек. Ол туралы мәлімет кездеспеді.

Аннотациясы. Асан қайғының шын аты Хасен екен. Хасеннің жігіт күнінде Еженхан деген мәнжу ханы қазақ халқына былай деп жарлық еткен екен: «Қазақ айғырын кісінетпесін, егер айғырдың даусын естісе, менің қорамдағы бедеулерім құлын тастайды. Егер бедеулер құлын тастаса, қазақ еліне ауыр жаза көрсетемін!» деп. Қазақ халқы қатты сасады. Хасен ел басшыларына қасына қырық мерген қосып ханға жіберуін сұрайды.

Хасен мергендерін ертіп, Еженхан тұрған шәріне қарай жолға шығып, жолда кездескен елдің итін қырып өлтіре береді. Осылай хан тұрған қаланың итін де қыра бастайды, ешкім қарсы келе алмайды. Осы хабар құлағына жеткен хан кісі жіберіп алдыртып жөн сұрапты. Хасен: «Жас кезімде, қозы бағып жүргенімде қозыма қасқыр шауып, қырып жатқанда мен бар даусыммен иттерімді шақырдым. Маған бір де бір ит келіп қасқырдан қозыларымды айыруға көмектеспеді. Мен сонда даланың иті болсын, қаланың иті болсын, қырамын деп серт етіп едім», – дейді. Хан: «Сенің даусыңды даладағы ит естісе, естір. Қаланың иті қалай естиді?» – депті. Хасен айтады: «Тақсыр, айғырдың даусы жеткен жерге адамның даусы жетпей ме?» Хан: «Тіліңді Тәңір кессін, енді айғырдың даусын естіртпе дегеннен қайттым. Сенің атың Хасен болса, хан атын қостым!» – деген екен.

Басқы сөзі (1-б.): اسانقايىنىڭ شىن اتى حاسىن مەكىن
Соңғы сөзі (15-б.): اسان قايى اتى العاش خان اتانادى

Қағазы, әріп, сиясы. Мәтін қара сиямен араб әрпінде хатқа түскен.

Беттелуі. Араб цифрымен беттелген.

Қалпына келтірілуі. Қолжазба ақ қағазбен тысталған.

Папкасы. Қ.333, 9-дәптер (ОҒК).

Библиографиясы. Бабалар сөзі: Жүзтомдық. – Т.85: Тарихи аңыздар /Томды құрастырып, баспаға дайындағандар: Әлбеков Т., Өкімова Т. (жауапты шығарушы). – Астана: Фолиант, 2012. – Б. 162-164.

Ш.1337 (ОҒК).

Б.3; П.28; Ж.51
20x17,5; 19x15

اۋسار سانسىرت شىكباي مىكبايۇنى

Аталуы. Аусар салғырт Шыңбай Мыңбайұлы.

Тапсырушысы. Титакұлы Түллүк. Ол туралы мәлімет кездеспеді.

Айтушысы. Мыңбайұлы Ш. Ол туралы мәлімет кездеспеді.

Аннотациясы. Кенесары қолы мен сарттар арасындағы бір жекпе-жекте сарттар жағынан «Өлсем – шейітпін, өлтірсем – қазымын» деп күрең арғымаққа мінген, бес қаруы сай біреу ойқастап ортаға шығады. Бұған қарсы Кенесары әскерінен Ағыбайдың атына жайдақ мінген Шыңбай сұранады. Бірақ найзасы осал болғандықтан, Ағыбайдың қаруын сұрайды. «Жаугершілік кезінде адам қарусыз жүре ме» деп Ағыбай бермейді. Бірақ темірі жоқ тоқал найзамен ұрысқа беттеген Шыңбайды шақырып алып найзасын береді. Жекпе-жек Шыңбайдың жеңісімен аяқталып, ол сарт мінген күрең атты Ағыбайға тартады. – Ханға тарту ет, – деп Ағыбай бас тартады. Сондағы Шыңбайдың «Мен өлсем Кенесарының ештенесі кетпейді» деген сөзі Кенесарының құлағына шалынып, бұл баланың кім екенін сұрайды. Ағыбай: – Бұл менің інім, аусар Шыңбай, – дейді. Сонда Кенесары: – «Жарайды, балам, өзің мін! Алғашқы олжаны ердің өзіне берсең, екінші бата қылмайды», – деп күрең арғымақты Шыңбайдың өзіне қалдырады.

Басқы сөзі (12-б.): «سارتقا شايىشلىققا جۇرەمىز، قام قىلسن!» – دەп

بالام، وزىڭ ەمىن، شىكىمگە بەرمە، مۇنداى درىڭك العاشقى ولجاسىن
وزىڭ بەرمەڭ، كىنشى پاتا قىلمايدى، – دەپ وزىڭ بەردى

Қағазы, әріп-сиясы. Ақ қағазға араб әрпінде жазылған.

Беттелуі. Еуропа цифрымен нөмірленген.

Папкасы. Қ.1337, 13-дәп. (ОҒК).

Библиографиясы. Бабалар сөзі: Жүзтомдық. – Т.88: Тарихи аңыздар / Томды құрастырып, баспаға дайындағандар: Әлбеков Т., Мурсалимова Н. (жауапты шығарушы), Салтақова Ж. – Астана: Фолиант, 2012. – Б. 246-247.

Ш. 1094 (ӘӨИ)

П. 2; Ж. 12
29,5x20; 9x16**АЯЗ БИ****Аталуы.** Аяз би.**Жинаушысы.** Рүстемов Мұхаметжан. Ол туралы мәлімет 53-сипаттамада бар.**Аннотациясы.** Аяз би хан болып ел билеген тұста, өзінің баяғы қой бағып жүрген кездегі дода-додасы шыққан тымағы мен шаланын босағаға іліп қойған екен. Аяз өз кемеліне келіп, дүниені түгел бағындырам деп араны ашылғанда, сол босағадағы жаман киімдерін көріп тәубесіне түскен екен.**Басқы сөзі (17-б.):** Хан тағына отырған Аяз би бұрынғы қой бағып, жалшы болып жүргендегі**Соңғы сөзі (18-б.):** Сөйтіп, Аяз би тәубеге келіп, райынан қайтқан екен.**Қағазы, сиясы, әрпі.** Мәтін машинкаға басылған.**Қашан, қайда жазылған.** 1985 жылы Шымкент қаласынан жинап қорға тапсырған.**Мәтіннің орналасуы.** Әр бетке бір қатардан орналасқан.**Ақауы.** Қолжазба ескірген.**Қалпына келтірілуі.** Қолжазба тысталған, бір жақ бұрышынан ақ жіппен тігілген.**Папкасы.** Қ. 1094 (ӘӨИ).**Библиографиясы.** Бабалар сөзі: Жүзтомдық. – Т.85: Тарихи аңыздар /Томды құрастырып, баспаға дайындағандар: Әлбеков Т., Әкімова Т. (жауапты шығарушы). – Астана: Фолиант, 2012. – Б. 101.

Ш. 1100 (ӘӨИ)

Б.12; П.14; Ж.336
30,2x21; 26x15**ӘБУСИНА ТУРАЛЫ АҢЫЗДАР****Аталуы.** Әбусина туралы аңыздар.**Жинаушысы.** Доспамбетов Әкбарбек. Ол туралы мәлімет кездеспеді.**Тапсырушысы.** Доспамбетов Әкбарбек.**Айтушысы.** Көлжанов Сартай. Ол туралы мәлімет кездеспеді.**Аннотациясы.** Батыста Авиценна атымен танылған белгілі дәрігер, ғұлама ғалым Әбусина жөнінде ел арасына тараған аңыздар көп. Аңыздардың басым көпшілігінде шипагердің «басы ауырып, балтыры сыздаған» науқастарға жасаған ем-домы мен шөптесін өсімдіктердің емдік қасиетін анықтаған ерекше дарыны жайында баяндалады. Сондай-ақ, ғалымның емшілік, дәрігерлік қасиетімен қоса көріпкелдік, сәуегейлік қырлары, тапқырлық қасиеті де біршама аңыз желісіне арқау болған.**Басқы сөзі (2-б.):** Әбусина болмашы нәрсені сезгіш, аңғарғыш кісі болған екен, – деді Сукен.**Соңғы сөзі (3-б.):** – Сенікі дұрыс, – депті сонда ғұлама жеңілгенін мойындап, – сенің жерағашың өз жерін өмірбақи жырта береді.**Қағазы, әріп-сиясы.** Мәтін журнал қағаздарына кирилл әрпінде жазылған.**Қашан, қайда жазылғаны.** Жамбыл облысы Қаратау қаласында тұратын Сартай Көлжановтың айтуынан жазылған.**Беттелуі.** Еуропа цифрымен нөмірленген.**Ақауы.** Мәтінді оқуға қиындық тудыратын айтарлықтай ақау болмағанымен, қағаздарының тоза бастағаны байқалады.**Папкасы.** Қ.1100, 3-дәптер, ӘӨИ.**Библиографиясы.** Бабалар сөзі: Жүзтомдық. – Т.85: Тарихи аңыздар /Томды құрастырып, баспаға дайындағандар: Әлбеков Т., Әкімова Т. (жауапты шығарушы). – Астана: Фолиант, 2012. – Б. 53-61.

Ш. 205 (ОҒК)

П.8; Б.5; Ж.10
20x15; 16x9**ӘЗ ЖӘНІБЕК ПЕН ШАЛ****Аталуы.** Әз Жәнібек пен шал.**Айтушысы.** Қазақбаев Әбдісәмет. Ол туралы мәлімет кездеспеді.**Аннотациясы.** Әз Жәнібек ханның бір уәзірі ханнан өзінің ақылы артық деп ойлап жүреді. Бір күні хан сейіл құрмақ болып қасына әлгі уәзірді алып жолға аттанады. Келе жатса, бір таудың ішінде жайылып жүрген он шақты ешкі-лақты көреді. Алдынан кезіккен бір қоныр киіз